

У сучасних шкільних граматиках німецької мови виділяється десять або дев'ять частин мови залежно від того, чи артикль вважається окремою частиною мови чи відноситься до займенників. У теоретичних граматиках німецьких і вітчизняних лінгвістів кількість частин мови коливається від п'яти до чотирнадцяти. На думку В.Шмідта, не повинно бути двох граматик – одна для учнів загальноосвітніх шкіл, а інша – для фахівців, тому він пропонує компромісний варіант класифікації, у складі якої сім частин мови з відповідними підгрупами – Funktionsklassen [10, С.73].

У більшості цих класифікацій й досі зберігаються відповідні граматичні терміни латинського походження, започатковані римським граматистом К.Р.Палемоном. Правда, ще у XVII ст. намічається тенденція до заміни латинських термінів німецькими. Так, наприклад, Й.Г.Шоттель з успіхом онімечує цілу низку латинських граматичних термінів, зокрема *Einzahl*, *Fall*, *Geschlecht*, *Mehrzahl*, *Sprachlehre*, *Wörterbuch*, *Wortforschung*, в тому числі й *Hauptwort* і *Zahlwort* на позначення частин мови.

Пізніше німецький граматист Й.Ербен для позначення прикметників і прислівників вживає єдиний термін – неологізм *Beiwort*, а для прийменників і сполучників – *Fügewort*.

Цей процес онімечення чи створення зовсім нових термінів триває й досі, в результаті чого в граматичній науці можливі паралельні терміни - автохтонні та латинські, як наприклад: *Ding-*, *Gegenstands-*, *Haupt-*, *Nennwort* (*Substantiv*), *Aussage-*, *Tätigkeits-*, *Vorgangs-*, *Zeitwort* (*Verb*), *Eigenschafts-*, *Art-*, *Beiwort* (*Adjektiv*), *Kennzeichnungs-*, *Umstandswort* (*Adverb*), *Anzeige-*, *Form-*, *Fürwort* (*Pronomen*), *Zahlwort* (*Numerale*), *Verhältniswort*, *Fallfügteil* (*Präposition*), *Bindewort* (*Konjunktion*), *Ausdrucks-*, *Ausrufs-*, *Empfindungswort* (*Interjektion*), *Lage-*, *Füllwort* та інші.

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що у мовознавстві назріла потреба в упорядкуванні граматичної термінології, зокрема з великої кількості паралельно існуючих дублетів, триплетів і т.д. виділити ті з них, які найбільш точно розкривали би суть і специфіку позначеного даним терміном мовного явища.

1. О.С.Ахманова. *Словарь лингвистических терминов*. М., 1966; 2. Л.А.Булаховский. *Нариси з загального мовознавства*. К., 1959; 3. Д.І.Ганич, І.С.Олійник. *Словник лінгвістичних термінів*. К., 1985; 4. Б.Н.Головин. *Введение в языкознание*. М., 1977; 5. J.Erben. *Abriss der deutschen Grammatik*. Akademie-Verlag, Berlin, 1961; 6. W. Jung. *Grammatik der deutschen Sprache*. Leipzig, 1968; 7. *Kleine Enzyklopädie. Deutsche Sprache*. Leipzig, 1983; 8. M.D. Stepanowa, G.Helbig. *Wortarten und das Problem der Valenz in der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig, 1981; 9. E.Otto. *Die Wortarten*. In: *Germanisch-Romanische Monatsschrift* 1928; 10. W.Schmidt. *Grundfragen der deutschen Grammatik*. Berlin, 1973; 11. W.Schmidt. *Die deutschen Wortarten aus der Sicht der funktionalen Grammatik betrachtet*. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Pädagogischen Hochschule Potsdam. Sonderheft*. 1964.

СЛОВОТВІРНИЙ СЛОВНИК АНГЛІЙСЬКИХ І НІМЕЦЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

© Лариса Кислюк, 2000

Інститут мовознавства НАН України, Київ

Питома вага запозичених слів у лексичній системі кожної мови безперервно зростає внаслідок формування глобального інформаційного простору, суспільних та економічних процесів, спрямованих на світову інтеграцію, постійно збагачуючи словниковий склад сучасних мов та впливаючи на їхній розвиток. Відображаючи суспільно-економічні процеси та зміни, мова задовольняє суспільні процеси в запозиченні та творенні нових слів. Скажімо, слів *дизайн*, *дизайнер*, *менеджер*, *менеджмент*, *комп'ютеризація* тлумачний Словник

української мови (1970 - 1980) [1] не фіксує. Орфографічний словник української мови (1995) [2] подає ці слова уже як повноправний складник активної української лексики.

Збільшення кількості запозичень та зростання їхньої словотвірної активності вимагає упорядкування їх у словотвірних словниках гніздового типу, які відображають ступінчастий характер українського словотворення. Практика укладання словників за гніздовим принципом відома для російської мови [3]. У відділі структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні під керівництвом д.ф.н. професора Н.Ф.Клименко ведеться робота над укладанням Шкільного словотвірного словника гніздового типу для української мови. Основною одиницею таких словників є словотвірне гніздо.

Пропонований коренево-гніздовий словник є об'єднанням кореневих та словотвірних гнізд, мотивованих англійськими та німецькими запозиченнями в сучасній українській літературній мові, що ілюструє динамічне освоєння запозиченої лексики морфемною та словотвірною підсистемами мови.

Кореневим гніздом є сукупність спільнокореневих запозичень, у морфемній структурі яких виділено повторюваний елемент зі спільним значенням. Кореневі гнізда об'єднують неосвоєні на рівні словотворення запозичення та освоєні, непохідні, які очолюють словотвірні гнізда. Словотвірним гніздом є сукупність слів, споріднених за коренем і упорядкованих за відношеннями похідності. У гнізді розкрита словотвірна структура похідних слів: показано, від якого твірного і з допомогою яких словотворчих засобів вони утворені. Словник містить понад 6 тис. слів.

Укладання словника передбачало виконання декількох етапів. Спочатку було сформовано реєстр запозичень на матеріалі словників іншомовних слів сучасної української мови [4-6], який містить 2234 одиниці (1317 запозичень англійського та 917 - німецького походження). Аналізована лексика належить до загальноповживаного прошарку мови, включаючи терміни різних галузей знань. Реєстр похідних слів, мотивованих запозиченнями сформовано на матеріалі словників української мови [1, 2, 7, 8], зокрема, термінологічних [9, 10]. Названі словники досить повно подають активно вживану сучасну українську лексику, в тому числі складні слова та терміни. На матеріалі зазначених словників виявлено 4486 слів, мотивованих англійськими (1747 слів) та німецькими (2739 слів) запозиченнями. Більшість аналізованих лексем належать до термінологічної лексики. Так, за критерієм аналізу словникових дефініцій з погляду семантики слова, упорядковано десять тематичних груп, з яких найбільшою і найпотужнішою за словотвірним потенціалом є група виробничо-технічної лексики. Порівняно численні та потужні групи суспільно-політичної, культурно-мистецької та торгово-економічної лексики.

Наступним етапом укладання словотвірного словника гніздового типу є морфемний аналіз запозичених слів, який пов'язаний з проблемою морфемної подільності запозичених основ. В роботі дотримано коренезорієнтованого підходу, запропонованого в працях Н.О.Янко-Триницької [11] та Є.А.Карпіловської [12], який враховує семантичний і формальний критерії: лише при осмисленні носієм мови початкової частини запозиченого слова як кореня можна виділити післякореневий елемент у слові. Отже, подільними є запозичення, які прийшли в українську мову морфемно оформленими за чужомовним зразком, але хоча б одна з частин основи яких повторюється в інших основах, співвідносних з даною за значенням в українській мові: *блосмінг* - *блом*, *блокада* - *блок*. Рівень морфемної подільності запозиченої основи за коренезорієнтованою класифікацією можна вважати показником ступеня адаптації іншомовного слова до морфемної підсистеми мови-реципієнта.

Близько 700 спільнокореневих запозичень об'єднано в 160 кореневих гнізд. Очолюють такі гнізда корені, як правило, зв'язані. До складу корневих гнізд входять також запозичення, оформлені українськими формативами, які не виконують дериваційної функції (*вербувати, тренувати*), та складноскорочені слова, утворені аббревіатурним або телескопічним способом. З розвитком словотвірної активності запозичень, які є членами корневих гнізд, в межах кореневого гнізда можуть об'єднуватися словотвірні підгнізда, для базових слів яких властива спільність кореневої морфеми.

Наступним етапом укладання словника було формування словотвірних гнізд, оскільки участь запозичень у дериваційних процесах передбачає наявність словотвірної структури та словотвірного потенціалу, який найкраще розкривається у словотвірному гнізді. Укладено 933 словотвірні гнізда, мотивованих англійськими й німецькими запозиченнями. Велика кількість гнізд містить від одного до трьох дериватів, однак, частина гнізд містить по кілька десятків дериватів (наприклад, *торф* - 90 похідних, *блок* (механізм, сукупність деталей) - 85 похідних). Ядро словника становлять гнізда з кількістю від 4 до 10 похідних:

/анкер/	/блом/
а́нкер	блѡм
а́нкер-н-ий	блѡм-інг
а́нкер-о́к	блѡмінг-ов-ий
а́нкер-ува́-ти	блѡмінг-о-будува́ння
а́нкерува́-нн-я	блѡмінг/сля́бінг
за-а́нкерува́ти	
заа́нкеро́в-ува-ти	
а́нкерáж	
а́нкері́т	

Одиницею словника є коренево-словотвірне гніздо, очолюване коренем, поданим у скісних дужках: /анкер/. Через кому подані морфемні варіанти коренів: /лакриц/, /лакрич/. Слова, розміщені в колонці під коренем, є членами кореневого гнізда: *а́нкер, а́нкерáж, а́нкері́т*. Ті з членів кореневого гнізда, які є базовими словами словотвірних гнізд, виділені жирним шрифтом: **анкер**. Словотвірні гнізда подані за алфавітом.

Омоніми розрізняють цифрами, в дужках подано значення: *ма́рка1* (прикордонний округ), *ма́рка2* (грошова одиниця), *ма́рка2* (поштовий знак, клеймо). У словнику наведені лише ті з омонімів, що запозичені з англійської чи німецької мов: *кант1* (шнурок, смужка). Слово *кант2* (урочистий спів) у словнику не наведено, оскільки це запозичення з латини.

Спосіб розміщення похідних зумовлений ступінчастим характером українського словотворення. Слово одного словотвірного ступеня відокремлюємо від наступного відступом управо. Словотвірна структура похідних передана за допомогою виділення словотворчих афіксів: *а́нкер-ува́-ти, а́нкерува́-нн-я*. Складні слова фіксуємо у гніздах за кількістю основ, наприклад: *шлак-о-блѡк* представлено в гніздах *блок* і *шлак*.

Словники гніздового типу мають ту перевагу, що в гнізді встановлені всі словотвірні зв'язки спільнокорневих слів: на базі якого спільнокореневого утворено кожне слово, і які споріднені слова утворені від нього, тобто, словотвірний потенціал, роль і місце кожної розглядуваної лексеми у словопороджувальному механізмі сучасної української мови. Такий принцип укладання може бути корисним при нормуванні термінології, оскільки враховує участь термінів, у нашому випадку запозичених, у дериваційних процесах відповідно до

правил українського словотворення й допомагає частково розв'язати проблему нормування запозичень відповідно до системи української мови.

1. *Словник української мови*. - К.: *Наук. Думка*, 1970 - 1980. - Т. I-XI. 2. *Орфографічний словник української мови* / Уклали С.І.Головащук, М.М.Пецак, В.М.Русанівський, О.О.Тараненко. - К.: Вид-во "Довіра", 1994. - 864с. 3. *Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка*. - М.: Рус. яз., 1985. - Т.I-II, 1970. 4. *Словник іношомовних слів/ За ред. акад. АН УРСР О.С.Мельничука*. - Вид. друге, виправлене і доповнене. - К.: Голов. ред. Укр. рад. енциклопед. АН Укр РСР, 1985. - 966с. 5. *Русско-украинский словарь иностранных слов/ Уклад. Т.П.Мартиняк*. - Х.: "Прапор", 1999. - 392с. 6. *Словник української мови*. - К.: *Наук. Думка*, 1970 - 1980. - Т. I-XI. 7. *Яценко І.Т. Морфемний аналіз: Словник-довідник*. У 2-х т. - К.: *Вища шк.*, 1980 - 1981. - Т.I - 336 с., Т.II - 352с. 8. *Словник-довідник з правопису та слововживання* / Укл. С.І.Головащук. - К.: "Наукова думка", 1989. - 832с. 9. *Російсько-український словник наукової термінології: У 3-х кн.* - К.: "Наукова думка", 1994. - кн.1: *Суспільні науки*. - 594с.; 1996. - кн.2: *Біологія. Хімія. Медицина*. - 660 с.; 1998. - кн.3: *Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос*. - 888 с. 10. *Орфографічний словник наукових і технічних термінів*. / Укл. Карачун В.Я. - К.: Вид-во "Криниця", 1999. - 524с. 11. *Янко-Триницкая Н.А. Членность основы русского слова // Изв. АН СССР. - Сер. яз. и лит.- ры.* - 1968. - Т. XXVII. - вып.6. - с.532-540. 12. *Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української мови: будова та реалізація*. - К.: *Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України*, 1999. - 297с.

ОБЕРЕЖНО - ТЕРМІНОЛОГІЯ

© Юрій Старовойт, 2000

Вінницький державний технічний університет

Про вади надмірного захоплення запозиченнями з англійської мови у процесі формування національних терміносистем вже говорилося раніше [1, 2]. Слід лише додати, що надання переваги прямим запозиченням з англійської і відмова від греко-латинських терміноелементів по суті являє собою не зміну орієнтацій з однієї іноземної мови на іншу, більш прогресивну, а знищення значного прошарку культурних надбань, що вже давно стали частиною як нашої мовної системи, так і нашої свідомості. Підкреслимо, - використання греко-латинських терміноелементів, що протягом століть служили основою формування міжнародного термінологічного фонду, не потребує вивчення грецької та латинської мов, оскільки вся необхідна морфологічна їх база вже давно засвоєна всіма європейськими мовами, у тому числі і нашою. Знаючи, приміром, значення слів "автодром" "мотодром" та "гідравлика", ми легко зрозуміємо і нововведення типу "гідродром", навіть не усвідомлюючи, що "дромос" грецькою значить "дорога".

Новітня історія примушує нас засвоїти ще один прикрий урок, щоб не повторювати вкотре старих помилок. Мається на увазі цілком природний процес детермінологізації термінів, який при недбайливому ставленні до себе з боку пересічних ентузіастів приводить до негативних наслідків. Для найбільш вживаних термінів взагалі характерно покидати вузьку сферу їх спеціалізованого використання і виходити на широкий простір загальнонаціонального мовлення, де вони стають звичайними словами. І терміни з конкретним значенням лише розширюють горизонт нашого спілкування. Однак з особливою увагою слід ставитися до детермінологізації лексем абстрактного характеру, які потрапляють у журналістику з філософії, історіографії, політології тощо. Коли термін, розроблений і вживаний у спеціальній літературі, вводиться у повсякденне мовлення, він потрапляє під дію різноманітних екстралінгвістичних факторів, що формують значення мовних одиниць, нерідко змінюючи і навіть спотворюючи їх семантику та прагматику. Адже семантика слів шліфується і трансформується, з одного боку, залежно від реалій, тобто особливостей детотата, а з іншого - залежно від рівня свідомості суспільства. І оскільки найчастіше терміни за своїм походженням не мають дериваційного зв'язку з глибинними поняттями, що